

Frida Umuhoza Gashumba
met Sandy Waldron

FRIDA

Het meisje dat de hel
van Rwanda overleefde

Nederlandse vertaling: Martin Strengolt

uitgeverij

Oorspronkelijke uitgever: Sovereign World Ltd © 2007 Frida Umuhoza
Gashumba

Oorspronkelijke titel: Frida, chosen to die, destined to live

© 2013 Uitgeverij Kok – Utrecht

www.kok.nl

Omslagontwerp Patrick Staal

Vormgeving binnenwerk ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 435 2148 2

ISBN e-book 978 90 435 2149 9

NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

1.

HET THUIS WAARVAN IK HIELD

Een van de meest waardevolle dingen die ik bezit is een kleine, gekreukte foto waarop ik als zevenjarig meisje te zien ben. Alle bezittingen van mijn familie zijn vernietigd tijdens de genocide die honderd dagen lang mijn thuisland Rwanda teisterde. Deze foto was van een oom, die hem later aan mij gaf. Op de foto sta ik voor onze bananenplantage die naast ons huis lag. Ik heb een eenvoudige witte jurk aan met blauwe bloemen erop, die mijn moeder voor me gemaakt had. Mijn haar is kort geknipt, zoals onze school dat verplicht stelde. Hoewel ik nog weet dat ik probeerde te glimlachen, kijk ik behoorlijk serieus de camera in, want ik maakte mij nogal zorgen over wat er zou gaan gebeuren. Ik hou van deze foto omdat hij zo veel herinneringen oproept.

Ten eerste herinner ik mij de gelegenheid nog heel goed. De foto is gemaakt door mijn oom, die erop aandrong dat ik moest lachen, maar ik maakte mij meer zorgen over mijn moeder die vlak achter hem stond. Zij was woedend op me omdat ik de avond ervoor – niet voor het eerst, en ook niet voor het laatst - bij mijn grootouders gebleven was zonder het haar te vertellen. Ik wist dat ik haar zo direct onder ogen moest komen. Mijn moeder,

Primitive Bamurange, was bijzonder streng maar ook altijd erg liefdevol. Mijn vader, Bernard Munyabitare, was veel van huis voor zijn werk. Hij kwam meestal 's avonds laat of in de weekends thuis, dus het was mijn moeder die zorgde voor het warme thuis waar ik de eerste gelukkige jaren van mijn jeugd doorgebracht heb. Zoals ik heel goed wist, kreeg ik vlak erna straf, maar daarna was mijn verkeerde gedrag weer vergeten en hervatte het leven zijn normale patroon.

Ten tweede weet ik nog precies wat voor meisje ik was. Ik was een serieus kind, dat waarschijnlijk een te zware last moest dragen, maar dat ook vol vuur en levenslust was. Op school was ik een slimme en nauwgezette leerling – een van de besten van mijn klas, ook al was ik een jaar jonger dan de anderen – en kon ik het snelst rennen van allemaal. Gretig pakte ik alles aan wat het leven te bieden had, en met ouders die hun kinderen graag de best mogelijke start in het leven wilden geven, had ik een mooie toekomst voor me liggen.

Ten derde, de beste herinnering, namelijk die aan de familie van wie ik veel hield. Op dat moment (in 1987) bestond ons gezin uit mama en papa, César (negen jaar oud), ikzelf (zeven), Alestide (vier) en Régis (twee), die mijn favoriete broer was. Voor zijn geboorte verlangde ik erg naar een baby om voor te zorgen, en had ik mijn moeder gesmeekt om er één te krijgen. Dus toen Régis geboren werd, bedolf ik hem onder al mijn liefde en zorg. Ik had ook een grote zus, Solange, die een tweeling vormde met César, maar zij woonde bij onze grootouders aan de andere kant van het dal.

Toen ik in 1980 geboren werd, schijnen Kiki en Mimi, zoals ze genoemd werden, nogal van slag geweest te zijn. Ze waren bang dat deze nieuwe baby hun de genegenheid van onze ouders zou afpakken, en ze wilden me terugbrengen naar het ziekenhuis waar ik vandaan gekomen was. Ze huilden zo veel en hun jaloezie

was zo intens dat mijn grootmoeder ten slotte besloot om hen bij haar in huis te nemen. Voor mijn moeder was dit wel prettig, want ze moest voor drie kinderen van onder de twee jaar oud zorgen. Toen Alestide geboren werd, besloot Kiki om weer thuis te komen wonen; hij had nu immers een broertje om mee te spelen. Maar Mimi bleef bij mijn grootouders wonen. Ze woonden niet ver weg, en we zagen haar vaak genoeg, maar daardoor was ik wel het enige meisje in huis.

Mijn vader en moeder waren beiden hardwerkende en capabele mensen, die ervoor zorgden dat we een prima levensstandaard hadden. Mijn vader was zakenman, en werkte doorgaans in Kigali, de hoofdstad van Rwanda, zo'n tachtig kilometer van ons vandaan. Hij runde daar een groothandel in tweedehands kleding, die hij aan marktverkopers verkocht. Daarnaast werkte hij met zijn autootje als taxichauffeur. Naast ons traditionele huis van bakstenen gemaakt uit modder, dat hij door de jaren heen langzaam maar zeker uitbreidde, bouwde hij nog drie andere huizen – één in de Kongo, één in de stad waar wij dichtbij woonden, Nyanza, en één in Kigali, dat hij verhuurde.

Mijn vader was een rasechte ondernemer. Maar zijn zakeninstinct ging hand in hand met een bijzonder vrijgevig hart. Ik herinner me dat onze burens vaak op zondag langskwamen, als ze wisten dat mijn vader thuis was, en hem om geld vroegen zodat hun kind naar het ziekenhuis of naar school kon, of voor welk ander probleem ze ook maar hadden. Die gulheid had hij van zijn eigen vader gelearnd.

Ook mijn moeder was altijd bezig. Naast de zorg voor het gezin en onze plantage met koeien, geiten, schapen, kippen, eenden en kalkoenen, waarbij ze door een huisknecht en een huismeid geholpen werd, waagde ze zich aan verschillende kleine ondernemingen om een beetje geld te verdienen. Een daarvan was een kleine winkel die ze vanuit een van de kamers van ons huis runde,

met een deur aan de kant van het pad dat naast ons huis liep. Hier verkocht ze de groentes die ze overhield van onze plantage, zoals cassave, kolen, aubergines en avocado's, naast andere primaire huishoudelijke zaken zoals zout, suiker, rijst, zeep en paraffine. Daarnaast werkte ze als kapster, waardoor een constante stroom vrouwen naar ons huis toe kwam.

Dankzij haar grote liefde voor en vertrouwen in mensen hielp ze hen vaak zonder er iets voor te vragen, zodat ze nooit veel geld verdiende met haar bezigheden. Maar in ons gezin hadden we alles wat we nodig hadden, want mijn vader werkte hard om er zeker van te zijn dat zijn gezin het financieel zou redden. 'Ik werk nu voor jullie,' zei hij vaak. 'Als jullie ouder zijn, zullen jullie voor jezelf werken.' Mijn vader gaf niet vaak uiting aan zijn gevoelens, maar als kinderen wisten we allemaal dat hij veel van ons hield.

Mijn ouders waren echte steunpilaren van onze plaatselijke gemeenschap. Doordat ze hard werkten en veel ondernamen hadden ze het misschien beter dan onze burens, maar hun bezit werd nooit een blokkade, omdat ze altijd voor iedereen klaarstonden. Onze burens werkten op onze plantage. Toen de zoon van onze buurman een baby kreeg, leende mijn vader hem een van onze koeien, zodat de baby altijd melk zou hebben. Toen de koe een kalfje kreeg, gaf mijn vader het aan hen.

Naast ons eigen huis, was het huis van mijn gelovige grootouders, Stephan Munyabitare en Margaret Mukamajoro, ook een van mijn favoriete plekjes. Als je bij hen was kon je er zeker van zijn dat je laat naar bed ging – en dat alleen maar omdat mijn grootvader zo lang kon bidden! Als je 's avonds naar Stephan Munyabitares huis ging, was het een ongeschreven regel dat je meedeed aan het gebed voor je ging slapen. Iedereen in huis was erbij, evenals alle arbeiders en bezoekers. Voor een meisje van zeven kon dat erg vermoeiend zijn, maar dat weerhield mij er nooit van om daar graag te verblijven. Ik hield veel van mijn groot-

vader. Hij was een integere man die aan iedereen liefde gaf en veel voor de mensen betekende.

Wanneer ik naar het huis van mijn grootouders ging, stonden er altijd wel mensen voor zijn deur te wachten tot mijn grootvader naar buiten zou komen en ze hem om geld konden vragen. Als leeraar had hij het misschien beter dan veel anderen, maar hij was vrijgevig omdat hij een groot hart had. Hij was een goede man, vriendelijk en liefdevol. Mensen kwamen vaak voor advies naar hem toe, in het bijzonder getrouwde stellen die problemen hadden. Opa hield van boeken, het meest van al van de Bijbel, waarin hij altijd zat te lezen. Soms kwamen 's avonds mensen voor zijn huis bij elkaar en onderwees hij hun uit het Woord van God. Ook deed hij veel voor de plaatselijke rooms-katholieke kerk en leidde hij een thuisgroep die wekelijks bij elkaar kwam om samen te bidden en in de Bijbel te lezen.

Ook tot ons, zijn kleinkinderen, sprak opa vaak over God. Als we op een zondag niet naar de kerk waren geweest, wilde hij weten waarom. Hij leerde ons om altijd eerlijk te zijn en nooit te stelen. Hij wist de Tien Geboden zo uit te leggen dat we ze allemaal konden snappen. Hij leerde ze ons door woorden en door daden, zoals ik een keer tot mijn schaamte gemerkt heb. Ik weet nog dat ik een keer de tennisbal van een vriendin had meegenomen zonder dat zij het wist, om ermee te spelen. Ik wist dat mijn moeder me stevig zou aanpakken als ik naar huis ging, en dus ging ik naar het huis van mijn grootouders – in dit geval ook zonder haar om toestemming te vragen. Ik speelde heerlijk met de bal toen mijn grootvader thuis kwam van zijn werk en me verraste. Snel probeerde ik de bal te verstoppen, maar hij vroeg: 'Wat verstop je daar?'

'Niets,' loog ik.

'Ik zie dat je iets verbergt,' zei hij, en hij pakte me vast en vond de tennisbal in een van mijn zakken. Hij wilde weten hoe ik aan

die bal gekomen was, en ik zei tegen hem dat ik hem van een vriendin geleend had zodat ik ermee kon spelen.

‘Weet je moeder dat je hier bent en deze bal hebt?’ wilde hij vervolgens weten.

Opnieuw een leugen. ‘Ja hoor.’

Hoewel het al laat was liet hij zijn tassen voor de deur staan en bracht hij me rechtstreeks naar mijn eigen huis. Toen hij erachter kwam dat ik de bal gepikt had, sloeg hij me zelf met een stok en stond hij erop dat ik hem nog die avond zelf zou terugbrengen naar mijn vriendin. Ik wist dat ik fout geweest was, en aanvaardde mijn straf.

Toen ik zeven was, was ik al een jaar naar school gegaan. De meeste kinderen gingen pas vanaf hun zevende naar school, maar elke dag zag ik mijn grote broer naar school vertrekken, en ik wilde er heel graag ook heen. Toen ik zes was vroeg mijn vader aan mijn grootvader om zijn invloed als leraar te gebruiken om het hoofd van de plaatselijke school zo ver te brengen dat hij me al naar school liet komen. Ik was zo blij en opgewonden toen ik voor het eerst naar school kon, zelfs al vond ik het vreselijk om mijn twee jongere broertjes thuis achter te laten om te spelen. Het was een uur lopen naar de Ecole Primaire de Nyakabuye, maar dat vonden mijn broer en ik geen probleem. Er gingen veel kinderen uit ons dorp naar die school, en we liepen er allemaal samen heen.

De luidruchtige rij kwebbelende kinderen in blauwe schooljurken en blauwe overhemden met kaki korte broeken snelde over de paden door de heuvels en de bossen, soms in de zinderende hitte en soms in de stortbuien van het regenseizoen. We wisten dat we bij de gelukkigen hoorden – er waren veel kinderen van wie de ouders geen geld hadden om hen naar school te sturen. Onze moeder gaf ons strenge instructies mee om onderweg nooit halt te houden of te spelen en nooit eten van een vreemde

aan te nemen, want we moesten door een gebied dat berucht was om het gebruik van magie, en rond die tijd waren verschillende kinderen vergiftigd.

In veel opzichten betekende het moment waarop ik met school begon het einde van een zorgeloze periode in mijn kinderjaren. Toen ik ongeveer zes en een half was, vond mijn moeder dat ik groot genoeg was om veel werk in en om het huis te doen. Op schooldagen ging ik vroeg van huis omdat ik uit eigen beweging vroeg naar de rooms-katholieke kerk ging, waar ik tijdens de ochtenddienst van zes uur misdienaar was. Hoewel de kerk redelijk dicht bij mijn school gelegen was, moest ik altijd hard rennen om op tijd op school te zijn. De lessen begonnen om half acht, en wie te laat kwam werd streng gestraft. Dit alles deed ik op blote voeten, omdat we geen schoenen mochten dragen om de arme kinderen in de klas niet achter te stellen.

Wanneer 's middags de school uitging, liepen we het uur terug naar huis, waarna mijn broers en ik de groenten en bloemen in de licht glooiende tuin van mijn moeder moesten begieten. Daarvoor moesten we water halen bij een kraan die vijf kilometer verderop stond. Zo vaak we konden zochten we een stroom in de buurt, zodat we ons de wandeling naar de kraan konden besparen. We waren altijd opgelucht als het regenseizoen weer begon! Daarna konden mijn broers gaan spelen, en moest ik naar de keuken waar een grote stapel afwas op mij wachtte. Als dat klaar was moest ik ergens gaan zitten om mijn huiswerk te maken.

Veel moeilijker vond ik het tijdens de schoolvakanties. Dan konden mijn broers voetballen of vrienden of neefjes opzoeken, terwijl van mij als enige meisje in huis verlangd werd dat ik in het huishouden hielp en onze hulpen die de klusjes normaal gesproken deden, vrij kregen.

'Het is niet eerlijk,' klaagde ik bij mijn moeder. 'Waarom mag ik niet spelen net als César en Alestide?'

‘Jij bent het enige meisje in huis,’ zei ze dan. ‘Ik wil zeker weten dat jij voor je broers kan zorgen, als mij iets overkomt. En ik wil absoluut niet dat je opgroeit als een van de domme meisjes die niets uit hun handen krijgen.’

Het idee dat ze kon doodgaan verontrustte mij enorm, en op een keer vroeg ik haar: ‘Ben je ziek, mama?’

‘Nee,’ antwoordde ze, ‘maar het overkomt anderen, en het kan mij ook zomaar overkomen.’

Ik was geschokt door haar antwoord, en vanaf dat moment bad ik dagelijks tot God dat ik nooit de dood van de leden van mijn gezin zou hoeven zien, maar dat Hij me vóór hen zou laten sterven.

Dus terwijl mijn broers de grootste pret hadden, sjokte ik de vijf kilometer naar de kraan met een emmer vol kleren op mijn hoofd en een jerrycan in mijn hand. Op de terugweg droeg ik dan de schone kleren en een volle jerrycan met water dat ik nodig had om het huis schoon te maken en te koken. De kraan stond op een nogal afgelegen plekje in ons dal, en ik was daar niet graag alleen. De mensen hadden het over de slangen die ze daar gezien hadden, en ik was er altijd alert op dat ik er één kon tegenkomen. Gelukkig waren de enige slangen die ik zag dood. Soms werd mijn taak iets verlicht doordat een achtjarig buurmeisje meeding, dat ook de was voor haar familie moest doen. Dan konden we tenminste kletsen terwijl we werkten en leek de plek waar de kraan stond minder eng, en de lange terugweg minder eenzaam. Als ik niet alle klussen die mijn moeder me had gegeven af had, kreeg ik een flink pak slaag van haar.

Ik vond het vreselijk dat ik thuis moest blijven terwijl mijn broers overal naartoe gingen en plezier hadden. Ik had een hekel aan het feit dat ik het enige meisje in huis was, en wilde maar dat mijn zus Mimi thuis zou komen om me te helpen. Wat had zij een geluk dat ze bij mijn grootouders en de tweelingzussen van mijn

vader, die in de twintig waren, kon wonen! Ik was vaak jaloers op haar luxeleventje, en dacht stiekem dat ze verwend was. Hoe vaak heb ik niet gewenst dat ik een jongen was! In die jaren was het me wel duidelijk dat jongens beter waren dan meisjes.

Als het me allemaal te veel werd huilde ik hard en smeekte en smeekte dat ik van mijn moeder zou mogen gaan spelen. Soms legde ze dan een hand op mijn arm, en zei: 'Ik doe dit niet omdat ik niet van je zou houden. Maar ik wil je leren hoe je de dingen goed doet.' Af en toe gaf ze me een of twee dagen vrij, zodat ik naar mijn vrienden of nichten toe kon. Vaak had ik zo weinig zin om naar al het werk in huis terug te gaan, dat ik een bezoek nog wat langer oprekte dan zij gezegd had, en als ik dan thuiskwam kreeg ik altijd weer straf.

Als ik de kans had om te spelen, speelde ik vaak liever met de jongens dan met de meisjes. Ik voetbalde graag met mijn broers, en reed op de fiets die we samen hadden. Zoals alle kinderen hadden we natuurlijk wel eens ruzie, maar ik had een sterke, hechte band met mijn broers, vooral met Régis. Régis was een heel lief ventje. Hij was gek op koeien en wilde als hij groot was koeien-drijver worden. Wij moesten altijd koe spelen zodat hij ons kon hoeden, en als we niet in zijn spel mee wilden gaan ging hij huilen. Als grapjas van de familie maakte Alestide ons altijd aan het lachten, en hij was erg populair bij de jongens op school. Lichamelijk was hij echter niet zo sterk, en hij leed vaak aan malaria en andere ziekten.

Omdat mijn vader vaak van huis was, nam mijn oudste broer César maar al te graag de honneurs waar, iets waarin hij door mijn moeder aangemoedigd werd. Hij vond het geweldig om 'de man in huis' te zijn, en hij ging vaak naar de markt om de boodschappen te doen en nam ons op school altijd in bescherming. Elke dag zorgde hij ervoor dat we allemaal veilig thuiskwamen, vooral tijdens het regenseizoen wanneer de rivieren gezwollen

waren en gevaarlijk snel stroomden. Ik genoot er van mijn kant weer van om moedertje te spelen voor mijn broers, en bijvoorbeeld te controleren of ze hun trui mee hadden voor het geval het zou regenen, en te zeggen dat ze moesten opschieten.

In die tijd vond ik het vervelend om het enige meisje te zijn en zoveel in en rond het huis te moeten werken, maar terugkijkend besef ik dat de training die mijn moeder me als jong meisje gegeven heeft, mij enorm geholpen heeft om te overleven in de tijd die volgde.

Ik wou dat ik samen met u in de foto die ik beschreven heb zou kunnen kruipen en u iets van de schoonheid en rust van mijn afgelegen huis op de heuvel zou kunnen laten ervaren. Rwanda wordt wel 'land van duizend heuvels' genoemd, en wanneer ik vanuit ons huis rondkeek zag ik inderdaad in elke richting zacht glooiende heuvels. Ze waren groen en welig, en waren de perfecte omgeving voor onze landelijke boerengemeenschap.

Verspreid over de heuvels stonden de kleine bakstenen huizen van onze burens, ver uit elkaar, stuk voor stuk bedekt met dakpannen. Afhankelijk van de omvang van hun stukje land had ieder een kleine plantage met cassave, maïs, bananen, bonen en tomaten, waarmee ze in hun eigen levensonderhoud voorzagen. Voor velen was dit de enige bron van inkomsten, en ze maakten dankbaar gebruik van de mogelijkheid om voor mensen als mijn vader en mijn grootvader, die meer land hadden, te werken en wat extra geld te verdienen als aanvulling op hun inkomen. Voor velen van hen viel het niet mee om de extra kosten te dekken die het leven hen doorlopend toespeelde. Vanaf ons huis kon je Felecita's kleine huisje rechts in het dal zien, en aan de linkerkant, een stuk hoger op de helling in een groepje van drie eenvoudige woningen, het huis van Vitale, die zo'n belangrijke rol in mijn verhaal zou spelen.

Hoog op de top van een heuvel aan de andere kant van het dal was het huis van mijn grootvader. Om er te komen liepen we langs de enorme avocadoboom (waar ik op de foto naast sta), langs de uitgebreide bananenplantage van mijn moeder, langs de cassaveplanten en de zoete aardappelen, dan langs het veld waar mijn moeder haar tomaten, aubergines en kolen kweekte – en waar mijn vader een flinke vijver had uitgegraven om vis te kweken – over de smalle stroom in het dal en dan de lange, moeizame klim omhoog aan de andere kant. We vonden die klim vreselijk, en wij kinderen stonden vaak in een lange rij en duwden elkaar naar boven, maar het was het waard, want aan het eind wachtte je altijd een warm welkom en een bord zelf verbouwd eten. Het eten van oma leek altijd zoveel lekkerder dan wat we thuis kregen – iets waar mijn moeder zich een beetje aan stoorde.

In het Rwanda van mijn eerste jaren was er geen angst. Het was één gemeenschap. Onze burens waren onze vrienden. De heuvels weerklonken van de stemmen van mijn broers wanneer ze op een weilandje iets verderop in het dal voetbalden, of in mijn vaders vijver zwommen (in de heuvels droeg het geluid heel ver). Het was niet gemakkelijk om in ons levensonderhoud te voorzien, maar de gemeenschap werkte samen voor het welzijn van iedereen. Dat was het thuis waar ik van hield, maar dat ik nu voor altijd kwijt ben.